

NOVADPĒTNIECĪBA UN ĢEOGRĀFISKĀ IZGLĪTĪBA LATVIJĀ

Local history and geographical education in Latvia

Natālija Buile

Latvijas Ģeogrāfijas biedrība, LNK vidusskola

e-mail: kalns11nb@inbox.lv

DOI: 10.22364/fg.18.12

Ievads

Novadpētniecība Latvijas skolās ir bijusi un ir svarīga mācību darba sastāvdaļa. Arī mūsdienās mācību darbs, kas saistīts ar savas pilsētas, novada izzināšanu un izpēti Latvijas ģeogrāfijas mācību satura pilnveidei, ir daudzveidīgs. Visplašāk to veic Latvijas Ģeogrāfijas biedrība sadarbībā ar novadu pašvaldībām, organizējot seminārus, konferences daudzos Latvijas novados. Šāda sadarbība ir palīdzējusi skolotājiem organizēt mācību stundas un ekskursijas ārpus klases telpām.

Visplašāk darbs savas tuvākās apkārtnes izzināšanā notika pēc 1956. gadā nodibinātās Skolas ģeogrāfijas sekcijas Latvijas Ģeogrāfijas biedrības sastāvā. Padomju laikā daudzi ģeogrāfijas skolotāji organizēja mācību stundas, pārgājienus ārpus klases, veica mērījumus vietējās meteostacijās, pētīja skolai tuvākos dabas objektus. Novadpētniecības darbu ietekmēja vairākas Latvijas administratīvās reformas. Teritoriāli pārmaiņas bija vērojamas skolēnu tuvākās apkārtnes dabas ainavās un saimnieciskajā darbībā, bet dažādas problēmas izpaudās novadu cilvēku dzīvē, izglītībā, kultūrā.

Starptautiskā Ģeogrāfijas Savienība un ģeogrāfiskā izglītība

Latvijas Ģeogrāfijas biedrība (LĢB) kopš tās dibināšanas 1923. gadā ir zinātniska sabiedriska organizācija, kas apvieno ģeogrāfus, cilvēkus, kuri interesējas par dabu un cilvēka ģeogrāfijas pētniecības jomām. Tai nepārtraukti ir bijusi saikne ar ģeogrāfiskās izglītības attīstības veicināšanu gan Latvijas brīvvalsts laikā, gan esot PSRS Ģeogrāfijas biedrības sastāvā. Pēc izstāšanās no PSRS Ģeogrāfijas biedrības un Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā līdzās mācību satura reformai Latvijas Ģeogrāfijas biedrības uzdevums bija palīdzēt skolotāju tālākizglītībā, jo mainījās mācību saturs savas valsts, novadu ģeogrāfijā un vēsturē. Pārmaiņas ģeogrāfijas mācību satura izstrādē noteica Starptautiskās Ģeogrāfijas izglītības hartas vadlīnijas.

Starptautiskā Ģeogrāfijas savienība (*International Geographical Union*) 1992. gadā ir izstrādājusi un pieņēmusi Starptautisko Ģeogrāfijas izglītības hartu (*International Charter on Geographical Education*). Tās vadlīnijās uzsvērts, ka ģeogrāfijā nepieciešami labi izglītoti profesionāli skolotāji un ģeogrāfija ir mācāma kā patstāvīgs mācību priekšmets pamatskolā un vidusskolā. Ņemot vērā to, ka ģeogrāfija

ir zināšanas par Zemi kā cilvēka mājokli un cilvēku kā Zemes iemītnieku un apsaimniekotāju. Ģeogrāfija ir telpisks skatījums uz pasauli. Harta pamato ģeogrāfijas nozīmīgo lomu visu cilvēku izglītībā, kas dod iespēju iepazīt fizisko un cilvēka ģeogrāfiju. Tās ļauj iepazīt, salīdzināt un vērtēt teritorijas un procesus dažādos mērogos: lokālā, reģionālā, globālā. Ģeogrāfu uzdevums ir veikt pētījumus, noteikt cilvēku radītu lietu, dabas procesu un parādību izvietojuma daudzveidību uz Zemes. Šo mērogu savstarpējo attiecību izpratne un zināšanu izmantošanas prasme pieder pie svarīgākajām ģeogrāfiskajām kompetencēm. Mūsdienās vairāk kā jebkad agrāk skolotāja uzdevums ir veicināt apgūt patstāvīgas mācīšanās spējas un prasmes, t.i. mācīties izzināt, saprast cilvēka un dabas mijiedarbību globālā un lokālā mērogā (CEG 1992; Krauklis 2001).

2016. gadā Starptautiskā Ģeogrāfijas savienība veic papildinājumus Starptautiskās Ģeogrāfijas izglītības hartas saturā, pievienojot Rīcības plānu. Plāns paredzēts rīcībpolitikas veidotājiem, mācību satura veidotājiem, kā arī ģeogrāfijas mācībspēkiem, lai pilnveidotu ģeogrāfiskās izglītības kvalitāti un veicinātu starptautisko ģeogrāfiskās izglītības pētniecību. Rīcības plāns ietver piecus galvenos uzdevumus:

- Nacionāla un vietēja līmeņa izglītības politikas veidotājiem, kā arī ģeogrāfijas skolotājiem jāpievērš uzmanība un jāveicina ģeogrāfiskās izglītības ieguldījums sabiedrībā, tādējādi nepārprotami veicinot lielāku sabiedrības atbalstu, lai mācību programmās pievērstu lielāku uzmanību ģeogrāfiskā satura nozīmei.

- Nacionāla un vietēja līmeņa izglītības politikas veidotājiem būtu jānosaka obligātās prasības ģeogrāfijas satura mācīšanai, jāpilnveido ģeogrāfiskā pratība tiem, kuri māca ģeogrāfiju.

- Nacionāla un vietēja līmeņa izglītības politikas veidotājiem un ģeogrāfijas skolotāju apvienībām ir jāattīsta starptautiskas un nacionālas mācībspēku apmaiņas programmas, lai dalītos ar noderīgu ģeogrāfijas mācīšanas un mācīšanās praksi.

- Nacionāla un vietēja līmeņa izglītības politikas veidotājiem un ģeogrāfiskās izglītības kopienai jāizstrādā atbilstoša ģeogrāfiskās izglītības pētniecības programma un jāveicina šie pētījumi ģeogrāfiskās izglītības attīstībai.

- Nacionāla un vietēja līmeņa izglītības politikas veidotājiem, ģeogrāfijas skolotāju apvienībām un skolotājiem jāveido un jāuztur spēcīgas un ciešas profesionālās saiknes ar kolēģiem (International Geographic Union 2016).

Novadpētniecība *Latvijas ģeogrāfijas mācību satura pilnveidē*

Padomju okupācijas laikā skolās ģeogrāfijas mācību saturs ļoti maz bija saistīts ar Latvijas valsts, savas tuvākās apkārtnes dabas vides izzināšanu, sava novada, pilsētas, pagasta kultūrvēsturisko daudzveidīgo objektu, cilvēku dzīves, sadzīves izpēti. Mācību programmas tika pakārtotas galvenokārt PSRS ģeogrāfijas saturam visās savienotajās republikās. Latvijā bija teritorijas, dabas objekti, kuriem pat tuvoties nedrīkstējām, jo tās sargāja padomju armijas karavīri. Saldus Novadpētniecības konferences laikā 2016. gadā tika iepazīts Zvārdes pagasts un bijušā PSRS armijas

aviācijas poligona teritorija – bumbu skartie, iznīcinātie kapi un nopostītās Kērkliņu baznīcas drupas. Šāda situācija padomju laikā bija vērojama arī Igaunijā, Lietuvā un citās Austrumeiropas zemēs.

Pēc padomju armijas aiziešanas no Latvijas ģeogrāfijas skolotājiem pavērās iespēja gan pašiem, gan kopā ar skolēniem izziņāt šīs „apsargātās” teritorijas. Problēma bija tā, ka nebija kartogrāfisko materiālu par šīm teritorijām, kas padarīja tās slepenas. Tikai 90. gadu sākumā skolas saņēma mūsdienu objektīvus, kvalitatīvus kartogrāfiskos materiālus (plānus, kartes), ko izstrādāja Karšu izdevniecība *Jāņasēta*.

20. gadsimta 90. gadu sākumā Latvijas ģeogrāfijas skolotājiem radās iespēja piedalīties Vācijas, Polijas, Baltijas, Ziemeļvalstu skolotāju semināros, konferencēs, lai iepazītos ar ģeogrāfisko izglītību, mācību grāmatu saturu un metodiskajiem līdzekļiem. Braunšveigas (Vācija) Mācību grāmatu satura izpētes institūtā skolotāji iepazīs ne tikai ar Eiropas valsti, bet arī citu valstu ģeogrāfijas mācību grāmatu saturu, kurā savas zemes dabas, cilvēku dzīves un saimnieciskās darbības izziņai tika veltīta lielāka uzmanība. Latvijas mācību līdzekļu un grāmatu autori guva ievērojamu pieredzi savu mācību grāmatu izveidei. Regulāri kopīgi tika organizētas mācību metodiskās konferences, lai dalītos pieredzē par mācību stundu, mācību ekskursiju organizēšanu dabā. Mūsdienās šādu darbību dēvē par „Brīvdabas pedagogiju”. Šajā darbā aktīvi iesaistījās un palīdzēja LĢB prezidenti: Guntis Berklavs (1990.-1992.) un Ādolfs Krauklis (1992.-2000.).

Šajā periodā LĢB palīdzēja skolotājiem izstrādāt „Latvijas ģeogrāfijas” mācību programmu, kā konsultanti un autori piedalījās mācību līdzekļu izstrādē.

Skolas ģeogrāfijas sekcijas darbu turpināja vadīt izcilā metodiķe Antoņina Vērđiņa (1929.-1994.), aktīvi strādājot ar skolotājiem un panākot, ka Latvijas ģeogrāfijas mācību programmas saturā tika iekļauta sava rajona un pilsētas ģeogrāfija. Paralēli skolotāji kopā ar skolēniem strādāja pie izziņas (mācību) taku izveides, apsekojot raksturīgākos konkrētajā dzīves vietā esošos dabas vides objektus un teritorijas: iežu atsegumus, gravas, upju ielejas, senlejas, ezerus, savdabīgākās dabas ainavas, kultūrvēsturiskās celtnes. Plašāk iepazīs novada etniskās un kultūras tradīcijas. Skolotāji sagatavoja mācību darba lapas, mācību līdzekļus par novadu vai pilsētu. Rīgas 64. vidusskolas ģeogrāfijas skolotāja Veronika Droiska izstrādāja mācību līdzekli „Rīgas ģeogrāfija” (Droiska 1999). Iegūt informatīvo izziņas materiālu palīdzēja Latvijas augstskolās strādājošie ģeogrāfi un vietējo muzeju darbinieki. Metodiskos un mācību materiālus ārpusstundu darbam palīdzēja izstrādāt dabas pētnieks Guntis Eniņš, kopīgi organizējot seminārus dabā.

Viens no dabas taku pamatlicējiem bija Daugavpils Universitātes rektors Bruno Jansons (1932.-2003.), izcils ģeogrāfs, dabas pētnieks, prasmīgs organizators. Viņš vienmēr uzsvēra, ka ģeogrāfiju nevar iemācīties, sēžot tikai klasē, auditorijā, ir arī jāceļo. Tieši B. Jansonu pamatoti var dēvēt par praktiskās ģeogrāfijas un vides izglītības pamatlicēju Latvijā, kurš dalījās pieredzē ar kolēģiem Zviedrijā, ASV. Par to liecina ap 60 zinātniskas un populārzinātniskas publikācijas, izstrādāts promocijas

darbs "Skolotāju sagatavošana novadpētniecības darba organizēšanai skolā", iegūstot pedagoģijas doktora zinātnisko grādu. B. Jansona lielais mūža devums ir Pilskalnes Siguldiņas, Markovas, Adamovas takas un Egļu kalna izziņas takas izveide. 1979. gadā viņš vadīja projektu "Daugavpils rajona dižkoku uzskaitē" B. Jansons ir veicis arī citu dabas objektu izpēti, piemēram, 1988. gadā Latvijā lielākā – Nīcgales –akmens uzmērīšanu.

Laika posmā no 1992. gada līdz mūsdienām ar Latvijas Ģeogrāfijas biedrības atbalstu ik vasaru ir notikuši semināri, konferences dažādos Latvijas novados un pilsētās: Daugavpilī, Valmierā, Liepājā, Ventspilī, Ērgļos, Alūksnē, Bauskā, Krāslavā, Rēzeknē, Smiltēnē, Jēkabpilī, Talsos, Saldū, Valkā, Tukumā, Limbažos, Ziemeļkurzemē, Sēlijā, Preiļos, Aglonā, Valkā, Kuldīgā.

Šajās 1–2 dienu ģeogrāfu konferencēs katru gadu ir piedalījušies 43–68 dalībnieki – ne tikai skolotāji no visiem tuvākiem un tālākiem novadiem, bet arī skolēni, studenti, vietējo novadu pašvaldību vadītāji, novadpētniecības muzeju, bibliotēku vadītāji. Bez novadu atbalsta šādi pasākumi nebūtu tik bagāti, daudzveidīgi, informatīvi un interesanti. Galvenais šo konferenču ieguvums – pamatīgāk iepazīti dažādi Latvijas novadi, pilsētas, cilvēki, kuri ir kompetenti sava novada kultūras mantojuma un vērtību pētnieki: Mirdza Zommere Vecpiebalgā, Anna Kuzina Ērgļos, Malvīne Loce Ludzā, Mirdza Briede Valkā, Sandra Pilskalne Kārķos, Valentīna Ukre Jēkabpilī, Vija Moisejeva Jūrmalā, Ināra Riekstiņa Ventspilī, Elita Sproģe Saldus vēstures un mākslas muzejā, Tukuma, R. Blaumaņa muzeja darbinieki. Šo cilvēku līdzdalība padarīja interesantāku un izziņas bagātāku konferences saturu.

Novadpētniecības izbraukuma konferenču darba programma tiek izstrādāta atbilstoši mācību programmas „Novadpētniecība” mērķiem un uzdevumiem:

1. Paplašināt zināšanas par Latvijas novadu dabas daudzveidību, cilvēku dzīvi un novada kultūrvidi.
2. Mācīties izprast dabas vides un sabiedrības mijiedarbību, piederību un devumu vietējās kopienas attīstībā vienotā Latvijā.
3. Mācīties organizēt pārgājienus, mācību ekskursijas, mācību stundas laukā – tuvāk vai tālāk no skolas, lai vērotu, pētītu, vērtētu un izzinātu apkārtējā vidē notiekošos procesus un parādības.

Arī 2020. gada augustā Kuldīgā izziņas praktiskās konferences darba programmas saturs galvenokārt tika saistīts ar novada, pilsētas dabas vides procesu, kultūrvēsturisko objektu izpēti brīvā dabā, to papildinot ar mācību ekskursiju. Darba programmas realizācija brīvā dabā bija kvalitatīvi saistoša, jo tika iekļauti izziņai diskusijām pateicīgi dabas objekti. Darba programmas saturs tika veidots un saskaņots ar novada pašvaldību, izglītības iestādi un ģeogrāfijas skolotājiem.

Iespējams iepazīties ar 2020. gadā Valkā notikušās reģionālās konferences programmu:

PEDAGOGU PROFESIONĀLĀS KOMPETENCES PILNVEIDES A PROGRAMMA

Programmas nosaukums: *Novadpētniecība – sava novada, pilsētas izzināšana un izpēte Latvijas ģeogrāfijas satura un skolēnu pētnieciskās darbības pilnveidei* Vispārējā vidējā izglītībā.

Programmas veids: A programma.

1. Izglītības satura un didaktikas modulis; Mācību stratēģijas un metožu izvēle.
2. Pedagoģa pieredzes modulis; Radošas pedagoģiskās darbības veicināšana daļēji praktiskajās nodarbībās, mācību metodisko materiālu sagatavošanai, radošas pedagoģiskās darbības veicināšanai, īstenojot pedagoģisko procesu atbilstoši katra skolēna individuālajai attīstībai.

Programmas mērķauditorija: ģeogrāfijas, dabas zinību, sociālo zinību pedagogi.

Programmas mērķi:

- Pilnveidot pedagogu zināšanas par sava novada, pilsētas dabas, kultūrvēsturisko objektu un teritoriju izpēti un skolēnu pētniecisko darbību.
- Sekmēt netradicionālu mācību darba organizāciju ārpus klases telpām un daudzveidīgu mācību paņēmieni izmantošanu: mācību stunda dabā, muzejā, uzņēmumā/ražotnē.

Plānotie rezultāti:

- Pedagogi papildina zināšanas par Kuldīgas novada dabas vides daudzveidību, cilvēku dzīves vidi, saimnieciskās darbības, uzņēmējdarbības attīstību.
- Pedagogi dalās pieredzē, kā organizēt mācību stundas ārpus klases telpām, mācību ekskursijas, sadarbojoties ar vietējo pašvaldību.
- Pedagogi iepazīstas ar mācību programmas *Novadpētniecība (Novadmācība)* mērķiem, uzdevumiem, mācību saturu un mācību materiāliem Kuldīgas novada izglītības iestādēs.

Sadarbības partneri: LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, Latvijas Ģeogrāfijas biedrība, Kuldīgas novada Dome,

Programmas īstenošanas veids: Konference (lekcijas, praktiskās nodarbības, mācību ekskursija).

Laiks: 2020. gada 20.-21. augusts.

Norises vieta: Kuldīgas Jauniešu māja, Jelgavas iela 26, Kuldīga, Kuldīgas novads.

Ceturtdiena, 20. augusts

<i>Laiks</i>	<i>Saturs</i>
10.00 – 10.30	Dalībnieku reģistrācija. Kuldīgas Jauniešu māja Jelgavas iela 26, Kuldīga.
10.30 – 11.00	Konferences atklāšana (Kuldīgas novada Domes vadītāja Inga Bērziņa).
11.00 – 11.30	Interaktīvās kartes un ArcGIS iespējas ģeogrāfijas mācību satura apguvei (Raivis Jasinskis).

<i>Laiks</i>	<i>Saturs</i>
11.30-12.00	<i>Novadmācība</i> - novada vēstures un ģeogrāfijas satura apguvei (Gunita Meiere, Santa Zeidaka).
12.00 – 12.30	pauze
12.30 – 13.00	Pētniecisko metožu un instrumentu izmantošana mācību satura apgūvē (asoc.prof. Iveta Šteinberga).
13.00 – 13.00	Kurzemes mežu resursu, ainavu ģeogrāfija (prof. Māris Laiviņš).
13.30 – 14.00	Demogrāfiskie un migrācijas izaicinājumi Latvijas reģionos, (prof. Zaiga Krišjāne, Elīna Apsīte-Beriņa).
14.00 – 15.00	Pusdienu pauze
Ārpusklases mācību nodarbības – mērķtiecīgai apkārtējās vides iepazīšanai un izpētei	
15.00 –16.30	Atraktīvas, izzinošas un intelektuālas nodarbības pilsētvidē. Tikšanās Restaurācijas darbnīcā.
16.30–18.00	Pilsētas ģeogrāfija kopā ar novada Domes priekšsēdētāju Ingu Bērziņu un Kuldīgas attīstības aģentūras vadītājas vietnieku Kasparu Rasu.
18.00–20.00	Individuālie uzdevumi Kuldīgas pilsētā, vakariņas.
20.00	Rezultātu apspriešana un diskusijas Kuldīgas Jauniešu mājas pagalmā

Naksmītne – Kuldīgas novada Sporta skolas kopmītnes Virkas ielā 13.

Piektdiena, 21. augusts

9.00 – Mācību ekskursija, izbraukšana no Kuldīgas Pilsētas laukuma. Mācību ekskursijas vadītājs: LU ĢZZ fakultātes asoc. prof. Ivars Strautnieks.

Darba programma:

Kuldīgas novada dabas objektu, kultūrvēsturisko teritoriju izzināšana:

- Ventas upes baseina izpēte:
Ātrās dabas klintis pie Lēnām.
Lēģernieku krauja pie Lētīža.
- Embūte, Krievu (Krīvu) kalns.
- Valāpes pilskalns.
- Kurzemes apdzīvotība: Kazdanga (Pils un muižas parka dabas takas izpēte).
- Aizpute – pilsēta R-Kursas augstienē pie Tebras upes.

Programma izstrādāta atbilstoši MK noteikumiem 2018. g. 11. 09., 19. un 21.1. p. *Noteikumi par pedagogiem nepieciešamo izglītību un profesionālo kvalifikāciju un pedagogu profesionālās kompetences pilnveides kārtību.*

Programma saskaņota ar Kuldīgas novada Domi.

Programmas izstrādātāji un īstenotāji:

LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
LU LĢB prezidents

prof. Zaiga Krišjāne
asoc. prof. Ivars Strautnieks

Konferenču satura tematiku palīdzējuši izstrādāt un ekskursijas ir vadījuši LU Ģeogrāfijas un Zemes Zinātņu fakultātes docētāji: asoc. prof. Ivars Strautnieks, prof. Ojārs Āboltnišs, prof. Zaiga Krišjāne, prof. Māris Laiviņš, asoc. prof. Pēteris Šķiņķis, doc. Ineta Grīne, vadošā pētniece Elīna Apsīte-Beriņa, Daugavpils Universitātes doc. Juris Soms, Rēzeknes Tehnoloģiju augstskolas lektors Ivars Matisovs, kuri konferenču darba saturu ir papildinājuši ar pētnieciskajā darbā iegūtām atziņām par Latviju un Latvijas novadiem.

Noslēgums

Latvijas Ģeogrāfijas biedrība laika posmā no 1992. gada sadarbībā ar novadu pašvaldībām ir veikusi ievērojamu darbu skolotāju un skolēnu Latvijas ģeogrāfiskajā izglītībā. Kopumā pēc šādiem semināriem, konferencēm skolotāji ir zinošāki, tāpēc viņu vadītās mācību nodarbības Latvijas dabas un iedzīvotāju ģeogrāfijā skolēniem kļūst saistošākas un interesantākas. Daudzās Latvijas skolās fakultatīvi notiek mācību darbs novadpētniecībā. Ģeogrāfiska satura informācija veicina tūrisma attīstību, un skolēni kļūst par ekskursiju vadītājiem. Laika gaitā ģeogrāfi, ģeogrāfijas skolotāji ir apceļojuši Latviju, sākot no pierobežas Baltkrievijā, Lietuvā, Igaunijā, krustu šķērsu pāri dažādiem novadiem līdz Baltijas jūras, Rīgas līča krastam.

Summary

Since its establishment in 1923, the Latvian Geographical Society (LGB) has been a non-governmental organisation that brings together geographers and people who are interested in research into nature and human geography. Local history and geography has always been an integral part of the teaching process. Today, the knowledge held by members of the society and the research-based educational work carried out by the society about different cities and regions for the improvement of the study content of Latvian geography is diverse. The Latvian Geographical Society cooperates most extensively with local government, organising seminars and conferences in Latvia at the regional level. This cooperation has helped teachers to schedule lessons and excursions outside the classroom.

Izmantotā literatūra

CGE I. (1992). International charter on geographical education. *International Geographical Union, Commission on Geographical Education*.

Droiska, V. (1999). *Rīgas ģeogrāfija*. Rīga: Apgāds «Mācību grāmata».

International Geographic Union – Commission on Geographical Education (2016). *International Charter on Geographical Education*. <http://www.igu-cge.org/2016-charter> (16.01.2020).

Krauklis, Ā. (2000). Living with Diversity in Latvia: People, Nature and Cultural Landscapes. *Ģeogrāfiski Raksti / Folia Geographica*, VIII, 1-14.

Lagzdiņa, Ē. un Skangale. I. (2003). *Ieteikumi dabas taku veidotājiem*. Reģionālais vides centrs, 5-32.

Latvijas Ģeogrāfijas biedrība (Bez dat.) Konferenču „Novadpētniecība - sava novada, pilsētas izziņāšana un izpēte Latvijas ģeogrāfijas satura un skolēnu pētnieciskās darbības pilnveidei” materiāli laika posmā no 1992. - 2019. gadam. Npublicētie materiāli.

Pūriņš, V. (1982). *Latvijas PSR Ģeografijas biedrība. 1950.-1980.* Rīga: Avots, 45-51.